

Ренат Швець

ФІЛОСОФ У КУЛЬТУРІ INGENIUM'У.

Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill.

Декартів ранній твір «*Regulae ad directionem ingenii*» (далі *Regulae* або «Правила») довгий час перебував у тіні «Дискурсії про метод» й істотно недооцінювався. Важливою віхою в історії дослідження «Правил», яка зрештою і призвела до їх реактуалізації, став дисертаційний проєкт Жан-Люка Маріона [Marion 1975], що включав зокрема експериментальний переклад [Descartes 1977] і вичерпний покажчик лексичних одиниць (сумарно 1921), розроблений із залученням технології ЕОМ [Armogathe, Marion 1976]. Зрештою, проблематика *Regulae* не стала дослідницьким мейнстрімом, проте її аж ніяк не назвеш другорядною¹. У 2023 році увага декартознавчої спільноти була прикута до неординарної події – видання Кембридзького манускрипту «Правил» [Descartes 2023]². Під цим оглядом увиразнюється актуальність збірки «Декарт і Ingenium. Втілена душа в картезіанстві»³ (далі – Збірка), цілковито присвяченої Декартовому поняттю *ingenium*⁴, окресленому насамперед у «Правилах»⁵.

Мета Збірки є подвійною: розглянути *ingenium* «як важливе історичне тло й історичну перспективу Декартових праць, що відкривають інші (радіше педагогічні, математичні та культурні, ніж метафізичні чи онтологічні) прочитання картезіанських проєкту і спадщини»⁶ (р. 1). Ця оптика має підважити «великий раціоналістичний наратив сучасності»

© Р. Швець, 2024

¹ Згадаймо, наприклад, нещодавно монографію Тарека Діки [Dika 2023]. Див. огляд [Хома 2023].

² Див. перші реакції [Agostini et al. 2023].

³ Збірка вийшла у 2021 році за ред. Рафаель Гаро та Александра Мара в рамках проєкту «Genius Before Romanticism: Ingenuity in Early Modern Art and Science» на базі Центру досліджень мистецтва, соціальних і гуманітарних наук Кембридзького університету. Посилання на неї здійснюватиметься у круглих дужках із зазначенням відповідного номеру сторінки.

⁴ Тут і далі я не перекладатиму лат. *ingenium*, щоби наголосити на його полісемантичності, важливий для багатьох тем Збірки. У текстах і назвах статей зустрічається англ. *ingenuity* (завичай перекладається як «винахідливість», «майстерність», «дотепність»), похідне від лат. *ingenium*. Щоб підкреслити неперекладність англ. тексту в аспекті *ingenuity/ingenium*, я в цьому огляді скрізь подаю в оригінальному вигляді обидва терміни.

⁵ Важливо зазначити, що автори цього видання мали можливість ознайомитися з Кембридзьким манускриптом. Ба більше, його упорядники Річард Саджентсон та Майкл Едвардс брали участь у конференції (березень 2016), на основі якої й утворилася Збірка.

⁶ Заявленій меті відповідає структура Збірки, яка складається зі Вступу та десяти статей, розподілених на дві тематичні частини:

(р. 3), а відтак дуалістичну призму прочитання Декартових творів, оприявнену в «інтелектуальній історії, культурній історії французького класицизму та історії науки» [ibid.]. Специфіка завдання значною мірою пояснює підбір авторів, серед яких є не тільки декартознавці, а й історики науки, історики ідей та історики мистецтва.

Отже, тематика Збірки є настільки розмаїтою, що її годі охопити в одному огляді: автори вдаються до сюжетів, пов'язаних із математикою, логікою, медициною, педагогікою, етикою; а Александер Мар у заключній статті (р. 204-216) взагалі розглядає Картезія в контексті мистецьких кіл 1620-х років. Тож ми зупинимося на одному мотиві, який вважаємо найцікавішим – Декарт і словник(и) *ingenium*'у.

Ingenium вживається у «Правилах» 60 разів [Armogathe, Marion 1976: 60, 153] та позначає пізнавальну силу (*vis cognoscens*), що «то формує у фантазії [*phantasia*]⁷ нові ідеї, то спирається на вже вироблені» [АТ X, 416: 9-10]⁸; вона може назватися «або чистим інтелектом [*intellectus purus*], або виображенням [*imaginatio*], або пам'яттю [*memoria*], або чуттям [*sensus*] [7-8]. До того ж *ingenium humanum* буває різним, як-от мінливим (*vagum*) [434: 18-19] чи заплутаним (*confuso*) [401: 2-3]. Однак, ми можемо запитати: а що криється за цим визначенням?⁹

Передовсім слід зазначити, що *ingenium* – класична неперекладність. Ален Пон у статті для «Європейського словника філософій» наводить чотири значення *ingenium*'у, що їх пропонує «Totius latinitatis lexicon» Еджидіо Форчеліні: 1) вроджені властивості чогось; 2) те, що стосується людських істот та їхніх здібностей, темпераменту поведінки, способів існувати; 3) розумність, вправність, винахідливість; 4) люди, особливо обдаровані цією здатністю [Пон 2011: 108]. Відпочатково *inegnium* належав до лексику класичної риторики. Наприклад, Квінтіліан зараховував *ingenium* (разом із *inventio*, *vis i facilitas*) до «найвартісніших талантів промовця, які до того ж не піддаються імітації» [Курціус 2007: 326]. Вплив цієї традиції позначається на Картезієвому словнику *ingenium*'у. Ідеться про *ars*, *industria*, *inventio* та *excogitatio*. Дені Камбушнер приділяє цій групі понять особливу увагу та відводить пріоритетну роль для *industria*, характеризуючи її як «найбезпосередніше вираження добре сформованого *ingenium*'у (або, можливо, *ingenium*'у як такого), його найзагальнішу та характерну здатність» (р. 25-26).

Частина I. Переосмислення *ingenium*'у в картезіанському корпусі: метод, математика, медицина.

1. Дені Камбушнер, Методичний винахід. Картезіанський *ingenium* у роботі. 2. Роджер Арьєв, Декарт і логіка. Удосконалюючи *ingenium*. 3. Тео Фербек, Enumeratio в Декартових “Regulae ad directionem ingenii” і далі. 4. Давід Рабуен, *Ingenium*, *phantasia* і математика в Декартових “Regulae ad directionem ingenii”. 5. Деніс Сепер, Напрямок *ingenium*'у в Декарта після *Regulae*. До прагматичної психологічної антропології. 6. Гарольд Кук, Августиніанські душі та епікурейські тіла? Декартів тілесний ум у русі.

Частина II. Картезіанський *ingenium* у контексті: попередники, сучасники, наступники. 7. Ігор Атостіні, *Ingenium* між Декартом і схоластами. 8. Роберт Остерхоф, Методи *ingenuity*. Ренесансна традиція за Декартовими *Regulae*. 9. Рафаель Гаро, *La Politesse de l'esprit*. Картезіанська педагогіка і етика наукових обмінів. 10. Александер Мар, Післямова: обличчя *ingenium*'у. Портрет Декарта <авторства> Сімона Вує.

⁷ Переклад *phantasia* як «фантазія» є доволі проблематичним, позаяк у Декарта це слово позначає *veram partem corporis*, «справжню частину тіла» [АТ X, 414: 20], локалізовану в мозку [26-27]. Деніс Сепер пропонує перекладати *phantasia* як «*imagination-organ*», аби вказати на місце, в якому здійснюється виображення, *imaginatio* (р. 94).

⁸ Твори Декарта цитуються за виданням Шарля Адана і Поля Танері [Descartes 1996] у такому вигляді: римська цифра після аббревіатури АТ вказує на номер тому, арабські цифри після коми – номер сторінки в цьому томі, арабські цифри після двокрапки – номери рядків на цій сторінці.

⁹ Див. докладніше про *ingenium* як пізнавальну інстанцію [Хома 2011].

Якщо Цицерон міг розрізняти *ingenium* і *industria*, то для Декарта ці поняття є пов'язаними (р. 28). *Industria* позначає «спробу подолати або усунути когнітивну перешкоду, щоб отримати визначення того, що є правильним або теоретично, або прагматично» та виявляє себе тоді, «коли правило повністю не визначає правильну операцію»¹⁰ [ibid.]. Останній аспект є надважливим для Камбушнера, оскільки його стаття присвячена критиці інтерпретації методу як теоретично окресленого та механічно застосованого кодексу правил.

Доволі прикметною, на нашу думку, є стаття Ігора Агостіні, в якій ідеться про схоластичні контексти *ingenium*'у. За вихідний пункт береться парадигма значень *ingenium*'у, запропонована Гокленіусом у «Lexicon philosophicum»: «1) *ingenium* як вроджена природа (*innatum*); 2) *ingenium* як здатність душі робити відкриття (*vis inveniendi*), уявляти (*vis fingendi*) і пам'ятати; 3) *ingenium* як раціональна здатність душі; 4) розрізнення серед різних типів *ingenium*'у» (р. 142-143). Кожен розділ статті присвячений одному зі згаданих значень і являє собою мікродослідження, у межах якого словник схоластів¹¹ зіставляється з Декартовим. Таким чином нюансується парадигма Гокленіуса й окреслюються джерела Картезієвої концепції *ingenium*'у. Наприклад, зв'язок між *ingenium*'ом і механічною метафорикою *inventio* (р. 151-154), *ingenium*'ом і природним світлом, *lumen naturale* (р. 144-145), розрізнення вродженого *ingenium*'у і не вродженого мистецтва, *ars* (р. 148), віднайдення причини різноманітності *ingenium*'ів у тілесних темпераментах (р. 159-160) властиві як схоластичній традиції, так і Декартові. Статтю Агостіні можна розглядати як своєрідне оновлення Жильсонового «Index scolastico-cartésien», в якому поняття *ingenium*'у залишається поза увагою¹².

Ingenium'ом як історичним тлом Картезієвої філософії не варто нехтувати. Зокрема, Роджер Арьєв нагадує на початку своєї статті, що *ingenium* був одним із критеріїв оцінювання студентів в *alma mater* Декарта – єзуїтському колегіумі Ля-Флеш: «Замість букви чи числових оцінок, які ставимо ми, їх [студентів колегіуму – Р. III.] оцінювали якісно [, а не кількісно,] за чотирма категоріями, а саме – з огляду на їхню ерудицію (*eruditio*), поведінку (*mores*), відвідуваність (*frequentia*) і якість ума (*ingenium*)» (р. 31). Роберт Остерхоф віднаходить у *Regulae* відлуння ренесансних педагогічних практик, спрямованих на *exercitationes ingenii* (р. 163-183). Ці практики були репрезентовані численними навчальними посібниками. У системі єзуїтської освіти важливу роль відігравала «Cultura *ingeniorum*», перша частина першої книги «Bibliotheca selecta» (1593) Антоніо Поссевіно. Вона була доволі поширеною, видавалася окремо та перекладалася іншими мовами (р. 140-141; 176).

Загалом вищенаведені сюжети демонструють своєрідність картезіанської концепції *ingenium*'у, а також окреслюють ті ресурси, які Декарт творчо переосмислював, формуючи власну латиномовну термінологію¹³. На нашу думку, Збірка постає доволі вдалим

¹⁰ *Industria* не обмежується конкретними ситуаціями, передбачаючи також «розвиток ума та виправлення його вад» (р. 29).

¹¹ Ідеться насамперед про тексти тих схоластів, «яких, за словами Декарта, він читав: Томи Аквінського, Франсіско Суареса, коїмбринців, Франсіско Толедо, Антоніо Рубіо, Абра де Раконіса та Педро да Фонсеки» (р. 139).

¹² Наскільки нам відомо, Агостіні наразі працює над «Nouvel Index scolastico-cartésien», що має вийти в паризькому видавництві «Vrin».

¹³ Остання становить неабиякий виклик для перекладача. Зокрема, у декількох статтях Збірки англійські переклади «Правил» підпадають під удар. Із чотирьох перекладів, розглянутих Денісом Сепером, тільки один [Descartes 1998] послідовно відтворює *ingenium* єдиним відповідником – «natural intelli-

прикладом підходу, що використовує методологію інтелектуальної історії, а отже враховує ширшу емпіричну базу, не втрачаючи при цьому в конкретності. Розглянуте видання буде корисним для тих, хто цікавиться раннім етапом Декартової філософії, контекстом її утворення та особливостями подальшої трансформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Курціус, Е. Р. (2007). *Європейська література і латинське середньовіччя*. Львів: Літопис.
- Пон, А. (2011). *Ingenium*. In Б. Кассен et al. (Ред.), *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей*. (Т. II, сс. 108-133). Київ: Дух і Літера.
- Хома, О. (2011). *Ingenium* і «делуктивний метод» Декарта. In Б. Кассен et al. (Ред.), *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей*. (Т. II, сс. 117-127). Київ: Дух і Літера.
- Хома, О. (2023). Картезіанська наука: метод і досвід. Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. *Sententiae*, 42(3), 173-177. <https://doi.org/10.31649/sent42.03.173>
- Agostini, I., de Buzon, F., & Dika, T. (2023). Un événement cartésien : les Règles pour la direction de l'esprit, manuscrit de Cambridge. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 120(4): 513-528. <https://doi.org/10.3917/rmm.234.0513>
- Armogathe, J.-R., & Marion, J.-L. (1976). *Index des "Regulae ad directionem ingenii" de René Descartes*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- Descartes, R. (1977). *Règles utiles et claires pour la direction de l'esprit en la recherche de la vérité*. (J.-L. Marion & P. Costabel, Eds.). La Haye: Nijhoff.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres* (Vol. I-XI). (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (1998). *Regulae ad directionem ingenii=Rules for the Direction of the Natural Intelligence: A Bilingual Edition of the Cartesian Treatise on Method*. (G. Hefferman, Ed.). Amsterdam: Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004456709>
- Descartes, R. (2023). *Regulae ad directionem ingenii. An Early Manuscript Version*. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP.
- Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192869869.001.0001>
- Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004437623>
- Marion, J.-L. (1975). *Sur l'ontologie grise de Descartes: science cartésienne et savoir aristotelicien dans les "Regulae"*. Paris: Vrin.

Одержано 1.11.2023

REFERENCES

- Agostini, I., de Buzon, F., & Dika, T. (2023). Un événement cartésien : les Règles pour la direction de l'esprit, manuscrit de Cambridge. *Revue de Métaphysique et de Morale*, 120(4): 513-528. <https://doi.org/10.3917/rmm.234.0513>
- Armogathe, J.-R., & Marion, J.-L. (1976). *Index des "Regulae ad directionem ingenii" de René Descartes*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- Curtius, E.R. (2007). *European Literature and the Latin Middle Ages*. [In Ukrainian]. Lviv: Litopys.

---

gence» (р. 92-93). Дені Камбушнер віднаходить схожу проблему в традиційному англomовному виданні Декарта за ред. Джона Котингема, Роберта Стусофа та Дугальда Мердока (скорочено: CSM), в якому *industria* не отримує сталого відповідника (р. 26).

- Descartes, R. (1977). *Règles utiles et claires pour la direction de l'esprit en la recherche de la vérité*. (J.-L. Marion & P. Costabel, Eds.). La Haye: Martinus Nijhoff.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres* (Vol. I-XI). (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (1998). *Regulae ad directionem ingenii=Rules for the Direction of the Natural Intelligence: A Bilingual Edition of the Cartesian Treatise on Method*. (G. Hefferman, Ed.). Amsterdam: Rodopi. <https://doi.org/10.1163/9789004456709>
- Descartes, R. (2023). *Regulae ad directionem ingenii. An Early Manuscript Version*. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP.
- Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192869869.001.0001>
- Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004437623>
- Marion, J.-L. (1975). *Sur l'ontologie grise de Descartes: science cartésienne et savoir aristotélicien dans les "Regulae"*. Paris: Vrin.
- Pons, A. (2011). Ingenium. [In Ukrainian]. In B. Cassen et al. (Ed.), *European dictionary of philosophies. Lexicon of untranslatables*. (Vol. II, pp. 108-133). Kyiv: Dukh i Litera.
- Khoma, O. (2011). Ingenium and Descartes' "deductive method". [In Ukrainian]. In B. Cassen et al. (Ed.), *European dictionary of philosophies. Lexicon of untranslatables*. (Vol. II, pp. 117-127). Kyiv: Dukh i Litera.
- Khoma, O. (2023). Cartesian science: method and experience. Dika, T. (2023). *Descartes's Method. The Formation of the Subject of Science*. Oxford: Oxford UP. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 42(3), 173-177. <https://doi.org/10.31649/sent42.03.173>

Received 1.11.2023

Ryemat Shvets

A philosopher in the culture of ingenium. Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill.

Review of Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill.

Ремат Швець

Філософ у культурі ingenium'у. Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill.

Огляд книги Garrod, R., & Marr, A. (Eds.). (2021). *Descartes and the ingenium: the embodied soul in Cartesianism*. Leiden: Brill.

Ryemat Shvets, undergraduate student at the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ремат Швець, студент філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

e-mail: 444renat@gmail.com
